

[https://doi.org/10.31891/2308-4081/2024-14\(2\)-3](https://doi.org/10.31891/2308-4081/2024-14(2)-3)

Докторка педагогічних наук, професорка, **РАЇСА ПРИМА**
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
e-mail: primar@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3278-1900>

Доктор педагогічних наук, доцент, **ДМИТРО ПРИМА**
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
e-mail: primad35@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2102-9932>

Кандидатка педагогічних наук, доцентка, **КАТЕРИНА ШОВШ**
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ,
e-mail: katalin@kmf.org.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2616-185X>

ПРОБЛЕМА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ В УГОРЩИНІ: ГЕНЕЗА Й МАРКЕРИ ДЕФІНІЦІЮВАННЯ

АНОТАЦІЯ

У статті окреслено деякі аспекти генези й основні маркери дефініціювання ключових понять дослідження проблеми здоров'язбереження в Угорщині. У площині розкриття генези порушеної проблеми завдяки аналітичним матеріалам зосереджено увагу на появі періодичних видань, які пропагували здоров'я та здоровий спосіб життя, перших відомостей про збереження здоров'я в Угорщині, висвітлення питань, що стосувалися санітарної освіти, значної концептуальної трансформації в теорії освіти щодо формування уявлень про здоров'я, розширення інституціоналізації санітарної освіти Угорщини впродовж XVIII – XX століття. Узагальнено, що в процесі інституціоналізації санітарної освіти лише частково вдалося досягти початкової мети медичної роботи в школі та навчальної програми медико-санітарної освіти, але як визначальний фактор це мало певний вплив на стан здоров'я населення Угорщини та на концепції здоров'я. Основними маркерами дефініціювання ключових понять дослідження проблеми здоров'язбереження в Угорщині визначено тлумачення категорій «здоров'я», «здоров'яспрямована діяльність», «здоров'язбережувальне середовище», «здоров'язбережувальні технології» в україно-угорському науковому дискурсі. Актуалізована необхідність виокремлення й характеристики дефініції «сприяння здоров'ю» («health promotion»), що вживається в Оттавській хартії (Ottawa Charter, 1986) – одному з програмних документів ВООЗ, який використовують у країнах світу при формуванні державної політики в галузі охорони здоров'я.

За визначенням угорських науковців, поняття «health promotion» характеризується як пропаганда, популяризація здорового способу життя, що полягає в поширенні політики сприяння здоров'ю, створенні здоров'язбережувального середовища, розвитку партнерської взаємодії, особистісних навичок та підвищенні рівня доступності медичних послуг з охорони здоров'я. Дефініцію «egészségfejlesztési tevékenységek» (в перекладі: «заходи щодо зміцнення здоров'я») потрактовано як

здоров'яспрямовану діяльність, націлену на здійснення системи заходів щодо зміцнення здоров'я, яка передбачає надання необхідної інформації про формування, збереження і зміцнення здоров'я, піклування та контроль за власним здоров'ям. Поняття «kedvező környezet» (в перекладі: «сприятливе середовище») як інструментальний простір впровадження здоров'язбереження у закладах освіти Угорщини схарактеризовано як природне і техногенне середовище, сприятливе для посилення контролю за здоров'ям людини.

Ключові слова: впровадження, дефініціювання, здоров'я, здоровий спосіб життя, здоров'яспрямована діяльність, здоров'язбережувальне середовище, здоров'язбережувальні технології, санітарна освіта, Угорщина.

HEALTH PROBLEM IN HUNGARY: GENESIS AND DEFINITION MARKERS

ABSTRACT

The article outlines some aspects of the genesis and the main markers of defining key concepts of the health preservation problem in Hungary. In the area of revealing the genesis of the problem raised through analytical materials, attention is focused on the emergence of periodicals that promoted health and healthy lifestyle, the first information about health preservation in Hungary, the coverage of issues related to health education, a significant conceptual transformation in the theory of education regarding the formation of ideas about health, the expansion of the institutionalization of health education in Hungary during the 18th–20th centuries.

It is summarized that in the process of institutionalization of sanitary education, the initial goal of medical work in schools and the curriculum of medical and sanitary education was only partially achieved, but as a determining factor it had a certain impact on the health status of the Hungarian population and on the concept of health. The main markers for defining key concepts in the study of health preservation in Hungary are the interpretation of the categories of "health", "health-oriented activity", "health-preserving environment", "health-preserving technologies" in the Ukrainian-Hungarian scientific discourse. The need to distinguish and characterize the definition of "health promotion", used in the Ottawa Charter (1986) – one of the WHO program documents used in countries around the world in the formation of public health policy, is highlighted.

According to the definition of Hungarian scientists, the concept of "health promotion" is characterized as propaganda, popularization of healthy lifestyle, which includes the dissemination of health promotion policies, the creation of health-preserving environment, the development of partnership interaction, personal skills and increasing the level of accessibility of health services. The definition of "egészségfejlesztési titkelyk" (Eng.: "health promotion kit") is interpreted as health-oriented activities aimed at implementing measures to promote health; a system of measures that provides for the necessary information on the formation, preservation and strengthening of health, care and control of one's own health. The concept of "beneficial environment" as an instrumental space for the implementation of health care in educational institutions in Hungary is characterized as a natural and man-made environment conducive to strengthening control over human health.

Keywords: implementation, definition, health, healthy lifestyle, health-oriented activities, health-saving environment, health-saving technologies, health education, Hungary.

ВСТУП

У сучасних реаліях, спричинених наслідками світової пандемії, актуалізуються питання здоров'я людини як глобальної проблеми, що впливає на майбутній розвиток людства та подальше його існування як інтегрованого показника суспільного розвитку, фактору формування демографічного й економічного потенціалу будь-якої країни. З таких позицій одним із найбільш вагомих чинників формування і збереження здоров'я людини є освіта, що закладає базис освіченості та культури свого населення у процесі навчання у ЗВО. При цьому в європейських країнах, де соціально-економічний розвиток досить високий, змінюються підходи до здоров'язбереження, впровадження здоров'язбережувальних технологій у ЗВО, зокрема Угорщини, що має вирішальне значення з позиції громадського здоров'я сучасного угорського суспільства, яке на сьогодні є досить критичним. За визначенням угорських фахівців (L. Székely, F. Vergeer, T. Somon), питання рівня здоров'я можна поділити на 4 складові:

- медико-біологічні концепції;
- сприйняття інтерпретаційного процесу;
- компетентнісний підхід до формування здоров'я;
- поява нової концепції здоров'я (Székely et al., 2007).

Здоров'я, поза сумнівом, є фундаментальною характеристикою життя людини, що активізує стратегічні ініціативи у площині здоров'язбереження. А відтак, для розкриття проблеми здоров'язбереження в Угорщині, вважаємо за необхідне, передусім, звернутися до її історичних підвалин, проаналізувати позиції українських і угорських учених щодо дефініціювання ключових понять, які формують смислову структуру дослідження.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті – окреслити деякі аспекти генези й основні маркери дефініціювання ключових понять дослідження проблеми здоров'язбереження в Угорщині.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологія дослідження ґрунтована на аналізі, систематизації та узагальненні наукової літератури, документальної бази у фокусі освіти, охорони здоров'я, здоров'яспрямальної діяльності, здоров'язбереження в Угорщині. Особливу увагу у рамках нашого дослідження приділено працям угорських дослідників (A. Barna, B. Buda, K. Kéri, E. Pikó, L. Székely, F. Vergeer, T. Somon).

Для всебічного опрацювання порушеного питання використано такі методи: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, інтерпретація.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відповідно до визначеної мети висвітлення порушеної проблеми, розпочнемо з її генези. Аналітичні матеріали засвідчують, що вже у XVIII ст. в Угорщині з'явилися періодичні видання (газети) і книги, які пропагували здоров'я та здоровий спосіб життя. Вперше відомості про збереження здоров'я в Угорщині згадуються у 1770 році в «Ratio Education», однак вони стосувалися здебільшого духовного та фізичного здоров'я. Суттєво, що зміст просвітництва про здоров'я було включено до шкільних підручників (Kéri, 2007).

Встановлено, що у 1817 році вчений-педагог Кіш Янош опублікував у науковому збірнику свою статтю «Про виховання тіла», де розглядалися питання, що стосувалися санітарної (здоров'язбережувальної) освіти, зокрема такі, як статеве виховання, рух, прийом їжі, а також згадувалася роль важливих людей в цьому процесі, а саме лікарів, батьків та вчителів.

XIX століття характеризується значною концептуальною трансформацією в теорії освіти щодо формування уявлень про здоров'я. До прикладу, теорія виховання Елека Перегріні (1812–1855 рр.) базувалася на релігійній моралі, оскільки, за авторським задумом, фізичне виховання сприяє розвитку духу. За твердженням Агоста Любріга (1825–1900 рр.), здоров'я – це фізична та психічна взаємодія, підпорядкована духу (Kéri, 2007).

З цивілізацією почала розширюватись інституціоналізація санітарної освіти. За результатами досліджень, це був значний крок ознайомлення зі змістом шкільної програми оздоровчо-лікувальної роботи, тобто як шкільного предмета, що вивчається в контексті національної системи санітарної освіти, в процесі інституціоналізації (Tigyié, 2013). У площині порушеної проблеми конструктивним в публікації вважаємо дослідження змін в законодавстві Угорщини щодо системи, організованої в рамках національного громадського здоров'я, головний результат якої полягає в тому, що вітчизняна система медико-санітарної освіти водночас продемонструвала особливий та унікальний імідж у порівнянні з міжнародними тенденціями. Цілком слушно узагальнено, що початкової мети медичної роботи в школі та навчальної програми медико-санітарної освіти вдалося досягти лише частково, але як визначальний фактор це мало певний вплив на стан здоров'я населення Угорщини та на концепції здоров'я (Tigyié, 2013; Kraiciné, 2016).

У першій половині XIX століття наука про здоров'я почала впроваджуватись в початкову освіту та підготовку вчителів до викладання цієї науки. На межі двох століть обов'язкове вивчення цієї науки було скасовано, замість цього, предмет став факультативним і більше уваги стали приділяти дошкільним навчальним закладам. Щодо дефініціювання ключових понять дослідження проблеми здоров'язбереження в Угорщині, основними маркерами, на наш погляд, є тлумачення таких категорій, як: «здоров'я», «здоров'язпрямована діяльність», «здоров'язбережувальне середовище», «здоров'язбережувальні технології» в україно-угорському науковому дискурсі.

Виявлено, що в педагогічній літературі найбільш поширеним є трактування здоров'я, поданого у статуті Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) як стану повного фізичного, душевного та соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або фізичних вад, що окреслює три складові: фізичне, душевне та соціальне здоров'я (Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), б.д.).

У контексті порушеної проблеми цілком логічно схарактеризувати дефініцію «сприяння здоров'ю» («health promotion»), зважаючи на те, що цей термін уживається у так званій Оттавській хартії (Ottawa Charter, 1986) – одному з програмних документів ВООЗ, який використовують у країнах світу при формуванні державної політики в галузі охорони здоров'я (Ottawa Charter for Health Promotion First International Conference on Health Promotion Ottawa, 21 November 1986 – WHO/HPR/HEP/95.1, n. d.).

За визначенням угорських науковців (J. Racz, K. Felvinczi, S. Brassoi, I. Simonyi), поняття «health promotion» характеризується як пропаганда, популяризація здорового способу життя, що полягає в поширенні політики сприяння здоров'ю, створенні здоров'язбережувального середовища, розвитку партнерської взаємодії, особистісних навичок та підвищенні рівня доступності медичних послуг з охорони здоров'я (Racz et al., 2004). Ключовими напрямками цієї політики є цілеспрямована співпраця усіх верств населення, зміцнення співробітництва із міністерствами освіти, охорони здоров'я, культури, економіки, екології, розвиток первинної профілактики

захворювань та поширення освіти на основі формування життєвих навичок, що становлять основу здорового способу життя (Racz et al., 2004, с. 7; Egészség-megőrző és Betegség-megelőző Mentálhigiénés Programok, n.d.). При цьому особливістю феномену «health promotion» в Угорщині є спрямованість на медичне забезпечення, розвиток системи первинної профілактики захворювань шляхом посилення діяльності місцевих і регіональних установ охорони здоров'я, що відповідають за підтримку і зміцнення здоров'я дітей і підлітків, здійснюють лікувально-профілактичне обслуговування і супровід учнів (Racz et al., 2004, с. 4).

Акцентуємо увагу на тому, що в цій країні існують школи сприяння здоров'ю, діяльність яких спрямована на медичне забезпечення, розвиток системи первинної профілактики захворювань, що забезпечується посиленням діяльності місцевих і регіональних установ охорони здоров'я, які відповідають за підтримку та зміцнення здоров'я дітей і підлітків, здійснюють лікувально-профілактичне обслуговування і супровід учнів.

Тотожний угорський термін «egészségfejlesztés» (в перекладі: «зміцнення здоров'я») тлумачиться як пропаганда здорового способу життя, що охоплює створення здоров'язбережувального середовища, розвиток особистісних навичок, первинну профілактику захворювань та освіти на основі формування життєвих навичок (Єжова та ін., 2016).

Ми суголосні з думкою авторів монографії «Школи здоров'я у країнах Східної Європи: теорія і практика» (Єжова та ін., 2016), що подібною до розуміння угорських науковців є позиція одного з найбільш видатних експертів ВООЗ у галузі сприяння здоров'ю Л. Гріна, який визначає «health promotion» як пропаганду здорового способу життя та поєднання просвітницької роботи закладів охорони здоров'я і соціальної підтримки тих дій і умов, що сприяють збереженню і зміцненню здоров'я (Green et al., 1992).

Зауважимо, у європейських країнах, і зокрема Угорщині, в межах наукових досліджень і професійно-педагогічної діяльності у сфері збереження, зміцнення й формування здоров'я дітей, підлітків і молоді вживаються дефініції поняття «здоров'яспрямована діяльність» («health promotion activities»). До прикладу, В. Paksi, К. Felvinczi, А. Schmidt визначають «egészségfejlesztési tevékenységek» (в перекладі: «заходи щодо зміцнення здоров'я») як здоров'яспрямовану діяльність, націлену на здійснення заходів щодо зміцнення здоров'я; як систему заходів, яка передбачає надання необхідної інформації про формування, збереження і зміцнення здоров'я, піклування та контроль за власним здоров'ям (Paksi et al., 2004, р. 4).

Для нас важливою є дефініція «здоров'язбережувальне середовище» як інструментального простору впровадження здоров'язбереження у закладах освіти Угорщини. Існує думка, що «kedvező környezet» (в перекладі: «сприятливе середовище») – це природне і техногенне середовище, сприятливе для посилення контролю за здоров'ям людини (Barna, 2005).

Опрацювання першоджерел угорських фахівців у галузі здоров'язбереження засвідчило, що поняття «здоров'язбережувальні технології» використовується досить рідко у науковому дискурсі, а натомість вживаються (у практично вжитковому контексті) такі дефініції, як: «egészségmegőrzés» – «збереження здоров'я», «testnevelés» – «фізична культура», «egészségvédelem és egészségfejlesztés» – «охорона і розвиток здоров'я», «egészségkultúra» – «культура здоров'я», «egészségfejlesztés fogalma» – «концепція розвитку здоров'я» (Megelőzés és egészségfejlesztés. Elméleti bevezető, n. d.).

Отже, проведений аналіз дефініцій вітчизняними та зарубіжними науковцями у площині проблеми здоров'язбереження в Угорщині дозволяє відзначити, що всі вони визначають форми сприяння здоров'ю та його зміцнення, пропагують здоров'я як цінність, популяризують здоровий спосіб життя. Відмінності полягають у засобах та шляхах залучення людини до здорового способу життя. Піклування про власне і громадське здоров'я неможливе без знання того, чому це необхідно робити. При цьому вихідним положенням у педагогіці є комплексне розуміння освіти у наданні інформації, навчанні методів, прийомів і навичок здоров'язбереження, вихованні та усвідомленні пріоритету цінностей індивідуального і суспільного здоров'я.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

За результатами опрацювання деяких аспектів генези й основних маркерів дефініціювання ключових понять дослідження проблеми здоров'язбереження в Угорщині є підстави узагальнити, що на сьогоднішній день в Угорщині турбуються про збереження життя і зміцнення здоров'я своїх громадян через пропаганду здорового способу життя, пошук механізмів і форм оздоровлення, створення здоров'язбережувального середовища у закладах освіти, мережу шкіл сприяння здоров'ю, діяльність яких спрямована на медичне забезпечення, розвиток системи первинної профілактики захворювань, що забезпечується посиленням діяльності місцевих і регіональних установ охорони здоров'я, які відповідають за підтримку та зміцнення здоров'я дітей і підлітків, здійснюють лікувально-профілактичне обслуговування і супровід учнів.

На часі є проблема здоров'язбереження студентської молоді, впровадження здоров'язбережувальних технологій в освітній процес ЗВО, з чим, власне, й пов'язуємо перспективи подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єжова, О. О., Беседіна, А. А. & Бережна, Т. І. (2016). *Школи здоров'я у країнах Східної Європи: теорія і практика: монографія*. Суми: Сумський державний університет.
2. Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) (б. д.). <https://ips.ligazakon.net/document/MU46004>.
3. Barna, A. (2005). *Egészségnevelés-egészségfejlesztés Az egészségfejlesztési ismeretek megalapozása*. www.etk.pte.hu/files/.../BSCEegeszsegfejl.ppt.
4. Egészség-megőrző és Betegség-megelőző Mentálhigiénés Programok (n. d.). <http://www.c3.hu/~droginfo/egeszmental.html>.
5. Green, L. W., & Kreuter, M. W. (1992). Planned Approach to Community Health as an application of precede and an inspiration for proceed. *Journal of Health Education*, 23, 140–147.
6. Kéri, K. (2007). Az egészség kultúrtörténeti megközelítése. In V. J. Kállai János, *Egészségpszichológia a gyakorlatban*, 35-51. Budapest: Medicina Könyvkiadó Zrt.
7. Kraiciné, Sz. M. (2016). Egészségfejlesztés a felsőoktatásban-Gondolatok egy felsőoktatást érintő projekt zárása kapcsán. *Opus tt Education*, 3(5), 511–527.
8. Megelőzés es egeszsegfejlesztés. Elméleti bevezető (n. d.) http://www.placc.hu/var/files/MK7_Ifjusagugy_10-Megelozes.pdf.
9. Ottawa Charter for Health Promotion First International Conference on Health Promotion Ottawa, 21 November 1986 – WHO/HPR/HEP/95.1 (n. d.). https://www.healthpromotion.org.au/images/ottawa_charter_hp.pdf.

10. Paksi, B., Felvinczi, K., & Schmidt, A. (2004). Prevenció/egészségfejlesztési tevékenység a közoktatásban. *A közoktatási intézményekben alkalmazott prevenció/egészségfejlesztő programok elterjedtsége, valamint az azokkal szemben támasztott iskolai igények*. Unpublished research report. www.om.hu/doc/upload/200507/prevencios_tevekenyseg_20050710.pdf

11. Racz, J., Felvinczi, K., Brassoi, S., & Simonyi, I. (2004). *Segedlet az iskolai egészségnevelési, egészségfejlesztési program elkészítéséhez*. Budapest. http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokteg_segedletjav03161750sifp.pdf.

12. Székely, L., Vergeer, F., & Somon, T. (2007). Az «egészség» fogalmának újraértelmezése. In: *Egészségfejlesztés*, 49, évf. 1–2. sz., 36–46.

13. Tigyiné, P. H. (2013). Az egészségnevelés intézményesülésének története. Institutionalization. *Akadémiai Kiadó*, 2, 224–234. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=62006>.